

Kuşeyrî'de Melâmet ve Bir Mülâhaza

Ali BOLAT

Dr., Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi

alibolat@omu.edu.tr

Özet

[Ali Bolat, "Kuşeyrî'de Melâmet ve Bir Mülâhaza", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, Yıl 5, S. 12, ss. 111, 122]

Bu makalenin amacı, Kuşeyrî'nin melâmete bakışını tartışmaktır. Bu amaçla Kuşeyrî'nin Mu'takad adlı eserinde ortaya koyduğu, melâmet ile ilgili olduğunu düşündüğümüz görüşler değerlendirilmiş ve onun tasavvuf ilminin esaslarını belirlediği temel eseri Risâle'deki yaklaşımı ile mukayese edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla onun bu görüşleri, tasavvuf düşüncesinde meydana gelen deformasyona yöneltilen genel tenkidler ve melâmet anlayışının çeşitli tezahürleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuşeyri, Melametilik, Riya, İhlas, Nefs.

Giriş

Zühd hareketinin ortaya çıkışından itibaren bizzat bu hareketin içerisinde olanlarca dile getirilen manevî hayattaki çöküş ve tasavvufî yaşantının gitgide yozlaşmaya yüz tutması ile ilgili yakınmalar, tasavvuf kitâbiyâtının içerdiği temel konulardan biri olmuştur. Sözü edilen bu yakınmaların temel hedefi dînî sınırları zorlayan tasavvufî yorumları devre dışı bırakmaktır. Bu çerçevede akla gelebilecek ilk isimler arasında Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988), Kelâbâzî (ö. 380/990), Hucvîrî (ö. 470/1077) ve Kuşeyrî (ö. 465/1072) sayılabilir. Sûfî müelliflerin, tasavvufî düşüncenin yozlaşması sadedinde genel olarak gerçek sûfilerin yok olduğundan, bu düşüncenin ruhunun kaybolup resminin kaldığından, özürî yitirilip geride şeklin kaldığından ve daha da önemlisi sûfilik iddiasında bulunan bazı kimselerin ibahaya meylettiğinden bahsettikleri görülmektedir.¹

¹ Örnek olarak bk. Ebu Nasr Abdullah b. Ali Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, nşr. Abdulhalim Mahmud-Taha Abdalbâkî Surûr, Kahire 1960, ss. 18-20; Ebu Bekr Muhammed el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehl'i-Tasavvuf*, nşr. Muhammed Emîn en-Nûrî, Kahire 1980, ss. 27-28; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Ma'ruf Zureyk-Ali Abdulhamid Baltacı, Beyrut trs., ss. 36-37.

Tasavvuf-şeriat dengesinin kurulması noktasında azamî çaba gösteren müellif-sûfilerden Abdülkerim Kuşeyrî² sözü edilen yozlaşmaya değinerek, kendisini bu yolun hakikatini açıklayan bir eser yazmaya sevkeden durumu şu şekilde açıklamıştır:

Bu gruba mensup hakikî sûfilerin çoğunluğu kaybolmuştur. Zamanımızda bu grubun izlerinden başka kalan bir şey yoktur. Bu yolda bir gevşeme başlamış, bir zafiyet oluşmuştur. Bu yolun gerçek şeyhleri vefat etmiş, onların peşinden gelen gençler ise azalarak vera' kaybolmuş, tama' kuvvetlenmiştir. Kalplerdeki şeriata bağlılık hissi yok olmuş, dine karşı gösterilen kayıtsızlık menfaat temin etme aracı olmuş, helal ile haram arasında bir fark görülmez hale gelmiştir. Bu kimseler ibadetleri yerine getirmeyi küçümsemişler, namaz kılmayı ve oruç tutmayı hafife almışlar, gaflet içerisine sürüklenmişler ve şehvetlerinin peşine koşmuşlardır... Ardından bu tür kötü eylemleri yapmakla yetinmeyerek yüce hakikatlere işaret etmişler, dinin zâhiri hükümlerinden azad olduklarını iddia ederek kendilerinin vuslata erdiklerini, Hakk ile kâim olduklarını, üzerlerinde Hakk'ın iradesinin egemen olduğunu, yapmış oldukları eylemlerden veya terk ettikleri şeylerden dolayı ayıplanıp kınanmayacaklarını iddia etmişlerdir.³

2 Zeypü'l-İslâm Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed el-Kuşeyrî el-Üstüvâi en-Nisâbüri el-Eş'arî Nişabur yakınlarındaki Üstüvâ kasabasında 376/986'da doğdu ve küçük yaşta babasını kaybetti. Ebu'l-Kâsım Yemânî'nin himayesinde yetişen Kuşeyrî, ilk olarak yine onun tarafından eğitildi. Kuşeyrî daha sonra Nişabur'a gelerek burada meşhur sûfi Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 406/1015) ile tanıştı. Ebû Ali'nin müridi olan Kuşeyrî, Şafîi fıkhı öğrendi; ardından da Ebû Bekr İbn Füreik (ö. 406/1015) ve Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-İsferâinî'den (ö. 418/1027) kelâm dersleri aldı. İyi bir hadis tahsili de yapan Kuşeyrî, tasavvufa büyük ölçüde Ebû Ali ed-Dekkâk'ın tesirinde kaldı ve daha sonra onun kızıyla evlendi. Şeyhi Ebu Ali'nin vefatının ardından Kuşeyrî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) sohbetlerine katılmıştır. Kuşeyrî, memleketinde Eş'arîler'e karşı yürütülen olumsuz propagandadan nasibini almış ve bir süreliğine hapsedilmiştir. Hapisten çıkıktan sonra Bağdat'ta ikamet eden sûfîmiz, Nizamülmülk'ün Selçuklu veziri olmasıyla memleketine dönebilmiş ve burada vefat etmiştir (ö. 465/1072). İleri derecede bir ilâhiyat eğitimi alan Kuşeyrî, eserlerinde daha ziyade şeriat-tasavvuf, zâhir-bâtın birlikteliği üzerinde durmuş ve tasavvufu şeriata yaklaştırmaya muvaffak olmuştur. Hayatı ve eserleri konusunda geniş bilgi için bk. Ebu Bekr Ahmed Hatîb el-Bağdâdî, *Târîbu Bağdat*, Beyrut trs., c. XI, s. 83; Ebu Nasr Abdulvehhâb es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*, Cezîre 1992, c. III, ss. 389-401; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Amavut, Beyrut 1413, c. XVIII, ss. 227-233; Aynı yazar, *el-Mu'în fî Tabakâti'l-Mubaddisîn*, nşr. Hemmam Abdurrahim Saîd, Amman 1404, s. 134; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut trs., c. XII, s. 107; Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968, c. III, ss. 205-208; Ebu'l-Felâh Abdu'l-Hayy İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zehab fî Abbâri men Zeheb*, Beyrut trs., c. II, s. 45; Süleyman Uludağ, *Kuşeyrî Risâlesi* (Giriş). İst. 1991, ss. 11-19, 58-89; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Resâilü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Muhammed Hasan, Beyrut trs., ss. 1-17, 24-29 (nâşirin önsözü); Kadir Özköse, "er-Risâle (İmam Abdülkerim el-Kuşeyrî)", *Klâsik Tasavvuf Kaynakları I*, Ed. Ali Çınar, Ankara 2003, s. 87-91.

3 Kuşeyrî, *age.*, ss. 36-37.

Kuşeyrî'nin tasavvufa yönelik bu tenkitlerinin özünde gerçek anlamıyla bir tasavvufî yaşantının kaybolup, sahte bir şekilciliğin ön plana çıkması ve dinin emirlerini hafife alan grupların zuhur etmesinden duyulan endişe vardır. Nitekim bu eleştirilerin ardından Kuşeyrî, sözünü ettiği hususların o devirde ciddi bir problem halini aldığını, bu durumun da tasavvuf karşıtlarının eline bir koz verdiğini ifade ederek, tasavvuf yolunun gerçek bağlılarının da bundan zarar gördüklerini, bu nedenle de bu eserini kaleme aldığını belirtmektedir.⁴ Şüphesiz bu tenkitler, V./XI. yy. tasavvuf kültüründe meydana gelen farklı eğilimleri tespit etmemiz açısından önemlidir.

I.

Tasavvuf geleneğinin meydana gelen gelişmelerle birlikte zamanla birtakım maddî/şeklî unsurları bünyesine almaya başladığı bilinen bir gerçektir. Bu süreçte yönelik olarak ortaya çıkan en ciddi tepki hareketi de, III./IX. asırda adından söz edilmeye başlanan Melâmet hareketidir. Bu hareketin temel özelliği, kişinin manevî hallerini izhar eden her türlü uygulamayı, ri'yâyâ sevkeder endişesiyle gizli tutmak ve bu amaçla insanlar arasında alelade birisi gibi görünmektir.⁵ O nedenle, melâmetîleri amel ve hallerini izhar etmekten engelleyen şey, amel ve hallerin kul ile Allah arasında bir "sır" olarak kalması gerektiği inancıdır. "Bu yolun büyükleri, çarşılarda insanlarla zâhiren birlikte bulunup, kalplerini oradan uzak tutmayı tavsiye ederler" diyerek bu konudaki genel kanaati bize aktaran Ebu Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021),⁶ Hz. Peygamber'in, "Ben yalnız bir kulum ve bir kul gibi yemek yerim"⁷ dediğini naklederek bu anlayışı temellendirmeye çalışır. Allah'ın en çok sevdiği velilerin, Rablerine yaptığı ibadetlerden nefsanî bir haz almayan, gizli ve açık işlerinde Allah'a itaat eden, insanlar arasında manevî halleriyle tanınmayı istemeyip, gözlerden uzakta bulunan kimseler olduğunu ifade eden İbn Arabî'ye (ö. 638/1240) göre de melâmetîler, bu yaklaşımın bir sonucu olarak bazı uygulamalarda bulunmuşlardır. Buna göre onlar, cemaatle, farz namazı eda etme dışında çok fazla bir arada bulunmazlar, bulundukları bölgedeki insanlar gibi giyinirler, mescitte sabit bir yer edinmeyip, Cuma namazlarında dikkati çekmemek için zaman zaman yer değiştirirler, komşuları dışında insanlarla birlikte bulunmazlar ve muhtaç ve çocuklara yardım ederler.⁸

⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, ss. 37-38.

⁵ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, nşr. Ebu'l-Alâ Afîfî, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, c. VI, Kâhire 1942, ss. 86-87.

⁶ Sülemî, *age.*, s. 84.

⁷ Bu hadis için bk. Abdullah b. Mübârek, *Kitabü'z-Zübel*, Beyrut trs., ss. 53, 253.

⁸ Ebu Bekr Muhyiddin b. Arabî, *el-Futûbâtu'l-Mekkiyye*, Beyrut trs., c. I, ss. 181-182.

Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884) ile başlatılan bu harekete dair ilk (ve) müstakil kaynağımız, Sülemî'nin kaleme aldığı Risâletü'l-Melâmetiyye'de ortaya konulan esaslara bakılarak, anılan hareketin başlangıcı itibarıyla mutedil bir çizgide seyrettiği görülmektedir. Nitekim, bu yolun temsilcilerinin Kur'an ve Sünnete bağlılık konusundaki vurguları, melâmet düşüncesinin seyrine dair bize fikir vermektedir. Örnek olarak ilk melâmetîlerden Ebu Tûrâb en-Nahşebî'nin (ö. 245/859), "Biz öyle bir makama ulaştık ki artık namaz kılmaya ihtiyacımız yok" diyenlere karşı "Evet, eriştiler ama cehenneme eriştiler" şeklindeki cevabı;⁹ Bâyezîd Bistâmî'nin (ö. 261/875), Hz. Peygamber'in âdâbına uymayan birine selam vermekten kaçınacak derecede hürmetkâr tutumu;¹⁰ Şâh b. Şucâ' el-Kirmanî (ö. 283/896'dan önce)'nin, "Gözünü harama bakmaktan, nefsinin hevedan koruyup, kalbini devamlı murakabe, bedenini de sünnete uygun amellerle mamur edenin, firâsetinde hata olmaz"¹¹ ve Ebu Osman el-Hîrî (ö. 298/910)'nin, "Zâhîrde sünnete muhalefet etmek, bâtındaki riyânın alametidir" sözü¹² zikredilebilir.

Öte yandan, Sülemî'nin anılan eserinin başında ifade etmiş olduğu üzere, Risâletü'l-Melâmetiyye'yi, kendisine melâmet hakkında bir soru sorulması üzerine kaleme aldığını ifade etmesine bakılırsa,¹³ melâmet anlayışında bazı değişmelerin meydana geldiğini ve bundan dolayı zihinlerde bir kafa karışıklığının oluştuğunu söylemek mümkündür. Nitekim Hucvîrî, Mâverâünnehir'de karşılaştığı bir melâmetîye, kendisinde gördüğü bazı garip hallerinin sebebini sorduğunda, o da, halkın kendisinden uzaklaşması için böyle davrandığını söylemiş, bunun üzerine Hucvîrî,

İnsanların sayısı çoktur. Hayatın boyunca onları kendinden uzaklaştıramazsın. O halde sen kendini onlardan uzak tut. Kendisi halk ile ilgilendiği halde, halkın kendisiyle meşgul olduğunu sananlar vardır... Senin asıl problemin, nefsine bakman ve onu görmendir. Şifası perhiz olan bir hastanın yemek peşinde koşması ah-maklıktır.

şeklinde karşılık vermiştir.¹⁴ Hucvîrî'nin bizzat şahit olduğu bu olaya nazaran, melâmet düşüncesinde bu dönemde bazı değişmelerin meydana geldiği ve "melâmet" kisvesi altında dinin emirleriyle bağdaşmayan çeşitli davranışların sergilendiği tespiti doğrulanmaktadır. Nitekim ilk melâmetîlerden Abdullah b. Münâ-

9 Nureddin Abdurrahman el-Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. ve şerh: Lâmiî Çelebi, hzl. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İst. 1995, ss. 181-182.

10 Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sünne*, Medine 1399, s. 73.

11 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ*, Beyrut 1405, c. X, s. 237.

12 Cemalüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, nşr. Mahmud Fâhûrî-Muhammed Kal'acî, Beyrut 1979, c. IV, s. 106.

13 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 66.

14 Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mabûb*, (İngilizceden) çev. Mahmud ve Ahmed Mâdi Ebu'l-Azâim, Kahire 1974, s. 81.

zil (ö. 331/942) de, insanların tepkisini üzerine çekmek ve bu yolla nefsi aşağılamak amacıyla dilenmeyi tavsiye etmiş ve bu anlayışı nefsi tedbîb etmenin bir yolu olarak görmüştür.¹⁵ Şüphesiz, melâmet anlayışının temel ilkeleriyle izah edilemeyecek ve herhangi bir nas ile temellendirilemeyecek bu yaklaşım, genel bir kabul görmemiş olsa da, melâmet düşüncesinde farklı tercihlerin tezahür ettiğini ortaya koymaktadır.¹⁶

Melâmet düşüncesinde yaşanan bu durum, tasavvufun temel eserlerinde de kanaatimizce yankı bulmuş ve melâmete dair farklı yaklaşımların sergilenmesine sebebiyet vermiştir. Şöyle ki, Kelâbâzî, et-Ta'arrufta bir tasavvuf ıstılahı olarak melâmetten bahsetmediği gibi Hamdûn Kassâr'dan da söz etmemiş, Ruzbihan Baklî (ö. 606/1209) 1001 makamı ele alan Meşrebü'l-Ervâh adlı eserinde bu ıstılahı yer vermemiştir. Hucvîrî de, Keşfü'l-Mahcûb'da, melâmeti üç kategoriye ayırarak, makbul olan ve olmayan melâmet şeklinde bir değerlendirme yaparak, Hamdûn el-Kassâr ve Bâyezîd Bistâmî'nin melâmet anlayışlarından övgüyle bahsederken;¹⁷ Sühreverdî (ö. 632/1234) Avârîfü'l-Ma'ârifte melâmetiyyeye bir bab tahsis etmiş ve son tahlilde sūfînin melâmetîden üstün olduğunu savunmuştur.¹⁸

II.

Melâmete karşı sūfî müelliflerin tavrı konusunda Kuşeyrî'nin ayrı bir yeri olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Kuşeyrî'nin, Hamdun el-Kassâr'ın biyografisini ve-

15 Câmî, *Nefebât*, s. 353.

16 Bu konuda geniş bilgi için bk. Osman Türer, "Melâmîliğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık-1985, S. 39, s. 48; aynı yazar, "Melâmet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişmeler", *İslâmî Araştırmalar*, c. 2, S. 7, Mayıs-1988, s. 66.

17 Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ss. 77, 78-80. Hucvîrî'ye göre melâmet, istikâmet, kasd ve terk şeklinde olmak üzere üç çeşittir: 1. İstikâmet şeklindeki melâmet: Kişinin, amellerini güzelce ifa etmesi, Allah'ın farzlarına riayet etmesi, insanların ondan memnun olması veya olmamasına aldırmaması anlamında bir melâmet anlayışıdır. 2. Kasd şeklindeki melâmet: İnsanlar tarafından büyük bir itibar ve hürmet gören bir kişinin, kalbinin bu itibar ve makama, insanlar ile ünsiyete meyletmesine karşın, bu düşüncelerden annarak kendini Allah'a hasretmesi; insanların kendisine olan meylini kırmak için de şeriata muhalif olmayan birtakım hareketler yapması, bu sayede halkın kendisiyle ilgilenmemesini sağlaması şeklindeki melâmettir. 3. Terk şeklindeki melâmet ise; kişinin küfr, sapıklık ve dinin emirlerini terk etme tarzında birtakım davranışlar sergilerken bunun, melâmet yolunun bir gereği olduğunu söylemesi şeklindeki melâmet anlayışıdır. Bu tür bir yöneliş, sapıklıktan başka bir şey değildir. (Hucvîrî, *age.*, s. 77.) Hucvîrî'ye göre istikâmet ve kasd şeklindeki melâmet anlayışları makbul olan iki anlayış olup, bu yaklaşımlar ile ilgili örnekleri selef-i sâlihinde görmek mümkündür. Melâmette terk yolunu tutmak ise açık bir sapıklık ve âfettir. Kendi zamanındaki melâmetîlerin çoğunun üçüncü tarz bir melâmeti benimsediklerinden yakınan Hucvîrî, bu kim-selerin asıl amaçlarının, halkın tepkisini çekmek görüntüsü altında onların tebciline mahzar olmayı ve insanlar nazarında itibar kazanmayı amaçladıklarını ifade etmiştir. Bk. Hucvîrî, *age.*, s. 77-78.

18 Abdulkâhîr b. Abdullah es-Sühreverdî, *Avârîfü'l-Ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 72. Bu konuda bk. Mustafa Kara, "Melâmetiyye", *İstanbul Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XLIII, S. 1-4, İst. 1987, ss. 575-576; Türer, "Melâmîliğe Dair", s. 29.

rirken onu, "Melâmet Nişabur'da onunla yayıldı", Abdullah b. Münâzil'i de "Melâmetiyyenin şeyhi" şeklinde tanıtmamasının dışında,¹⁹ Risâle'de melâmetten tasavvufî bir ıstılah olarak bahsetmemesi gerçekten dikkat çekicidir. Onun eserinde fütüvvetten bahsederken melâmete değinmemesi; bunun yanında melâmetî kimliğiyle tanınan İbn Nüceyd (ö. 365/975)'in torunu ve melâmete dair müstakil bir eser kaleme alan Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin öğrencisi olan Kuşeyrî'nin bu tutumu düşündürücüdür.

Kuşeyrî'nin melâmete yönelik tavrı ile ilgili olarak bize yardımcı olabilecek ve kanaatimizce bu konudaki görüşünü daha net olarak okuyabileceğimiz bir diğer metin, onun Mu'takad adı ile bilinen eseridir. Adından da anlaşılacağı üzere, inanç esaslarını konu edinen bu hacimsiz eserin son kısmı tasavvufa tahsis edilmiştir. Müellifimiz, eserinin başında, "Bunlar Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in inançlarıdır"²⁰ şeklinde nitelediği inanç esaslarını özetle şu şekilde sıralamıştır:

Âlem sonradan yaratılmış olup, Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır. O'nun ilminin dışında kalan bir bilgi yoktur. O, yarattıklarının hiçbirine benzemez. O, her türlü teşbihin ötesindedir. O mülkünde mutlak hâkimdir; zaman ve mekân üstü bir varlıktır. O, zamanın işleyişine tabi olmayıp, zamanın ve mekanın yaratıcısıdır. Hayır ve şer Allah'tan olup, O, insanların fiillerinin de yaratıcısıdır. Mü'minleri iman ve itaate yönlendiren, kâfirlere de küfürleri nedeniyle azab eden odur. O yaptığından dolayı sorgulanamaz ve fakat herkes yaptığından dolayı mükafat veya ceza görür. İnsanların iyi veya kötü eylemleri yapmaları, onların mükafat veya ceza görmelerini ilzam etmeyip, Allah bu konuda dilediğini yapmakta serbesttir. İtaatler veya isyanlar, mükafat veya cezanın sebebi değil, alametleridir. Mü'minler cennette Allah'ı beden gözleriyle göreceklerdir. Onun bir benzeri yoktur. Kudret, ilim, irade, hayat, bekâ, semî', basar ve kelâm O'nun sıfatlarıdır. O'nun sıfatları O'nun aynı da değildir, gayrı da değildir. Kur'an Allah'ın kelâmıdır. O'nun kelâmı mahlûk değildir. O Kur'an bugün mushaflarımızda yazılı, kalplerimizde mahfuz ve dillerimizde okunan metindir. İman dil ile ikrar, uzuvlarla amel ve kalbî bilgidir. Allah'ın varlığını kalbiyle kabullenen kişi, isyana dalmış olsa bile, iman dairesinden çıkmış sayılmaz; o kişi fâsık mü'mindir. Müşrik olarak ölmeyen, Allah'a kalben inanan kişiye Allah Teâlâ ebediyyen cehennemde azap etmez. Onun Allah'ın affı veya Hz. Peygamber'in şefaati ile cennete girmesi umulur... Cennet, cehennem, kıyâmet, yeniden dirilme, hesap, mizân, havz, sırât, amellerin ölçümü, sevab ve ceza hepsi haktır. Mü'minler ebediyyen cennette, kâfirler de ebediyyen cehennemdedirler. Mi'rac ve Hz. Peygamber'in şefaati haktır. Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir es-Sıddîk, ondan sonra Ömer b. el-Hattâb, ondan sonra Osman b. Affân ve ondan son-

19 Kuşeyrî, *Risâle*, ss. 426, 435.

20 Kuşeyrî, *Mu'takad*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 210, vr. 76a.

ra Ali b. Ebî Talib'dir. Hz. Âişe de her türlü hatadan arınmış ve tertemizdir...²¹

Kuşeyrî, tasavvuf yoluna girmek isteyen kişinin yapması gereken ilk şeyin, Eş'arî itikâdının bir nevî özeti durumunda olan bu hususları benimseyerek samimi bir tevbe ile bu yola girmek olduğunu belirtir:

Bu esasları bilen ve benimseyen kişilerden tasavvuf ehlinin yoluna girmek isteyen kimse öncelikle niyetinde samimi olmalı, nefsini Allah'a teslim ve O'na tevekkül etmelidir. Bu yola sıhhatli bir tevbe ile başlayan kişi, ardından isyan ve kusurlarını tamamen terk etmeli, eğer kendisine haksızlık ettiği hasımları varsa, imkanları ölçüsünde onların gönlünü almalıdır... Bu kişi insanların arasında itibar görmek ve el üstünde tutulmak için zühdünü izhar etmemelidir. Bu yola giren kişinin halini iki esas ortaya koymalıdır: Allah'a karşı sâdık ve halk arasında onlardan birisi gibi olmak. Böylece kişi, sıdkı sayesinde halk arasında iken riyâkarlık yapmaz, amelleri ve halleri onu kibirlendirmez.²²

Görüldüğü gibi Kuşeyrî, sağlam bir inanç ve samimi bir tevbenin ardından kişinin hak sahiplerine haklarını vermesi, zühdünü izhar etmemesi ve halk arasında manevî bir özelliği ile temayüz etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır ki bu tavsiyeler bize, Sülemî'nin, "Zâhirin ibadetler ile süslenmesini şirk, bâtının haller ile süslenmesini irtidat saymak", "Hakları sahiplerine vermek ve bir hak peşinde koşmamak", "Halk ile olunca onların görünüşlerine sahip olmak ve fakat sırrı ıslaha çalışmak" şeklinde formüle ettiği²³ bazı melâmet ilkelerini anımsatmaktadır. Kuşeyrî'nin, aynı eserinin devamında, tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen kişinin tavrının ne olması gerektiği sorusuna verdiği cevap, konumuz açısından bizim için daha da önemlidir:

Kendisinin insanların en değersiz ve herkesin kendisinden daha faziletli olduğunu, kendisinde diğer insanlardan daha üstün herhangi bir meziyetin bulunmadığını, herkesin kendi nefsi üzerinde hak sahibi olup, kendisinin kimsede bir hakkı bulunmadığını benimsemelidir. Kişinin bu yolda yapması gereken, insanlara rahmet, şefkat ve nasîhat nazarıyla bakarak kendisini onların hizmetine adanması, nefsine karşı insanlarla birlikte hasım olması, nefsi ile birlik olup kimseye düşmanlık beslememesi, başkalarına eziyet etmemesi, zarar vermemesi, kendisine eziyet edenleri affetmesi ve verdikleri sıkıntılara katlanması, insaf sahibi olması ve fakat kimseden insaf beklememesi ve dinin caiz gördüğü hususlarda insanlara muhalefet etmemesidir.²⁴

Müellifimizin burada üzerinde durmuş olduğu, kişinin nefsini aşağılaması, kendisine bir değer atfetmemesi ve insanların eziyetlerine katlanması gibi hususlar, Sülemî'nin bize aktarmış olduğu melâmet ilkelerinde üzerinde durulan bazı

21 Kuşeyrî, *Mu'takad*, vr. 74a-76a.

22 Kuşeyrî, *Mu'takad*, vr. 76a.

23 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 81, 96-97.

24 Kuşeyrî, *Mu'takad*, vr. 76a-b.

temel vurgulardan hiç de farklı değildir. Nitekim Sülemî'nin, *Risâletü'l-Melâmetiyye*'de zikrettiği bazı ilkeler şunlardır:

- Hakları sahiplerine vermek ve fakat bir hak peşinde koşmamak,
- Kendisine eziyet edenlere yumuşak davranmak, sabırlı olmak, boyun eğmek, özür dilemek, karşılık görmese bile iyilik yapmak,
- Nefsini kusurlu ve halkı içinde bulunduğu durumdan dolayı mazur görmek,
- Nefsinin hiçbir halinden râzı olmayıp, ona tam anlamıyla hasım olmak,
- Kardeşinin ayıbını görmemek,
- Hizmet edilmeyi, hürmet görmeyi hor görmek,
- İnsanlara işleri ve ihtiyaçlarında yardımcı olmak,
- Mahlûkâtın birine yönelerek onlardan yardım istemeyi terk etmek,
- İyi arkadaş olmak ve ihvân arasında güzel ilişkiler kurmak.²⁵

Kuşeyrî'nin *Mu'takad* adlı eserinde, yukarıda alıntılıdığımız ifadeler ile Sülemî'nin melâmet risâlesinde zikrettiği temel hususlar arasındaki aynılık dikkatlerden kaçmamaktadır. Ancak, kendisinin, tasavvuf yolunun esaslarını belirlemeye çalıştığı Risâle'sinde, melâmete karşı sergilemiş olduğu nötr tavır hatırlanacak olursa, bu durum onun melâmete bakışı konusunda bizi telif edilmesi güç bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır. Biz, onun bu tavrının büyük ölçüde, melâmet adı altında sergilenen ve fakat ilk devir melâmet hareketinin esasları itibarıyla izah edilemeyecek tarzdaki olumsuz tutumlardan kaynaklandığı kanaatindeyiz. Nitekim Kuşeyrî'nin, *Risâle*'sinde Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 340/951)'den aktardığı bir rivayet bu konuda bizi aydınlatmaktadır. Yaşadığı dönemdeki bazı tasavvufî anlayışlardan ve sahte sûfilerden yakınan Ebû'l-Abbâs ed-Dîneverî şöyle demektedir:

Tasavvufun esaslarını bozdular, yolunu yıktılar, sonradan uydurdıkları bazı isimlerle tasavvufun gerçek manasını değiştirdiler. Böylece tama'a ziyâde, ahlâksızlığa ihlâs, haktan uzaklaşmaya şatah, kötü şeylerden lezzet almaya iyilik, hevâya uymaya ibtilâ, dünyaya yönelmeye vuslat, ahlâksız davranmaya cesaret, cimrilığe azim, dilencilığe amel, sövgülü dil kullanmaya da melâmet adını verdiler. Bu, sûfilerin yolu değildi.²⁶

Şüphesiz, Ebû'l-Abbâs ed-Dîneverî'nin temas ettiği bu değişimden Kuşeyrî de rahatsız olmuş ve tasavvuf yolunun gerçek taliplerine yol göstermek amacıyla Risâle'yi kaleme almıştır. Bundan dolayı, yaşamış olduğu devirde müşahade ettiği, melâmet adı altında sergilenen ve Kur'an ve Sünnet ile izahı yapılamayan bazı uygulamaların, onun bu anlayışa karşı mesafeli durmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira V./XI. yüzyılda Horasan bölgesinde "kalenderî" meşrebi yaşam felsefesi edinen bazı sûfilerin, makuliyet sınırlarını zorladıkları bilinmektedir. Bunlara örnek olarak, Baba Tahir Uryân (ö. 447/1055), Ebû Saîd b. Ebi'l-Hayr (ö.

25 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 81, 82, 93-94, 95, 98, 99, 102, 103.

26 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 413.

440/1049), Ebû Ahmed Abdal Çiştî (ö. 355/946), Muhammed Maşuk Tûsî, Baba Cafer, Mire-i Nişâbü'rî, Baba Hemşâ (V./XI. yy.) gibileri sayılabilir.²⁷ Bu ve benzeri kimselerin elinde sözü edilen tarzda bazı uygulamalar nedeniyle melâmet anlayışı "aşağılayıcı bir hayat yaşamının" meşruiyet zemini olarak kullanılmış ve dogal olarak da tepki görmüştür. Ancak, Nefehât sahibinin "sahte taklitçiler" olarak tanımladığı²⁸ bu gibi kimselerin ilk devir melâmet hareketi ve temel hususiyetleri baz alındığında, melâmet ricâinden sayılmasından ziyade, kaynağında melâmet düşüncesinin de bulunduğu, kuralsızlığı kural sayan ve muhalif davranışlar sergilemeyi şiar edinen Kalenderiliğin²⁹ esasları ile örtüştüğünü düşünmekteyiz.

27 Bk. Câmî, *Nefehât*, s. 408, 455, 456-457, 794, 795, 798.

28 Câmî, *Nefehât*, s. 81.

29 Dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfilere "kalender", bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak "Kalenderiyye" veya "Kalenderilik" adı verilmiştir. Esas itibarıyla homojen bir yapı arzuetmeyen bu zümreler, farklı eğilim ve görüntüleriyle, oldukça kaba bir biçimden gayet estetik bir yapıya kadar uzanabilen bir görünüme sahip olabilmişlerdir. Kalenderiliğin temelinde Hint mistisizminin önemli bir yeri olduğu genelde kabul edilen bir husustur. Bu düşüncenin temel argümanı ise, Budist ve Maniheizt rahiplerin müslüman coğrafyada dolaşıkları ve daha da önemlisi, Kalenderiliğin temel nitelikleri arasında bulunan, fakr ve tecerrüd anlayışına dayalı bir felsefe, yerleşik olmayan bir yaşam tarzı, yarı çıplak dolaşma, çok gerekli olan birkaç eşyanın dışında hiçbir şeye sahip olmama ve saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kazıtma (çihâr darb) gibi hususların, aynı zamanda Budist rahiplerde de benimsenmesine dayalı benzerliktir. Kalenderiliğin kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de, bu konuda kaynakların genel olarak verdiği bilgiler, Cemâlüddin Sâvî (ö. 630/1232)'yi işaret etmektedir. Ancak, Cemâlüddin Sâvî'yi ilk kalenderî olarak takdim etmekten ziyade, onun anılan harekete bir sistem ve yön veren kişi olduğunu kabul etmek daha doğru gibi görünmektedir. Çünkü III./IX. yüzyıldan itibaren Horasan bölgesinde ve bu civarda yaşamış melâmetî şeyhlerin müridleri arasında, isimleri o zaman "kalenderî" olmasa da, bu meşrebi temel yaşam felsefesi edinmiş sûfilerin belirmeye başladığını görmekteyiz. Bunlar arasında Ebu Ahmed Abdal Çiştî, Baba Tahir Uryân, Muhammed Maşuk Tûsî, Baba Cafer, Baba Hemşâ, Ebu Saîd b. Ebi'l-Hayr, Emir Ali Abû gibi zevatı saymak mümkündür. Bunlar arasında Baba Tahir Uryân kalenderîlik için ayrı bir önemi haizdir. Çünkü lakabından da anlaşılacağı gibi yarı çıplak dolaşan Baba Tahir, tipik bir kalenderî olup, bilinebildiği kadarıyla bu nisbeyi kullanan ilk kişidir. Tarikatın müessisi olarak bilinen, yaşantı itibarıyla ibaha yolunu seçmiş, çihâr darb uygulamış, cavlak adlı bir giysi giymiş ve esrar kullanmış olan Cemâlüddin Sâvî de, Dimaşk'ta taraftar toplamaya başlamış, ardından Dimyat'a geçerek vefatına kadar, burada adına inşa edilen zâviyede yaşamıştır. Cemâlüddin Sâvî'den sonra kalenderî zâviyeleri geniş bir coğrafyaya yayılmış olup, VII./XIII. yüzyıldan itibaren Kalenderiyye, Cavlâkiyye, Müvellihe, Harîriyye, Haydariyye, Câmîye, Nîmetullahiyye, Vefâiyye gibi adlarla ve çoğalarak varlıklarını sürdürmüşler; buna bağlı olarak da kalenderîler, Abdal, Işık, Torlak, Şeyyad, Haydarî, Edhemî, Câmî, Şemsî gibi isimlerle anılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin, başlangıçta göz yumduğu kalenderî zümrelere yönelik giriştiği tenkîl hareketleri nedeniyle bu gruplar gizlenmek zorunda kalmış ve özellikle, ulemâ için de henüz makbul bir tarikat olan Bektâşîlik içerisinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Sonuçta kalenderîlik Anadolu'da kaybolmuş, ama yerini Bektâşîliğe bırakmıştır. Geneli itibarıyla dînî emirlere karşı aldrışsız davranan ve ahlâkî değerlere itibar etmeyen bir topluluk olarak nitelenen bu zümrenin tutumları, bizzat bir kalenderî tarafından şöyle dile getirilmiştir: "İbadetimizi inkar ediyoruz... Dünyanın hayır ve şerrinden asude, cennet ve cehennemden kurtulmuş, ne şöhretin tasasını

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız ve melâmetin ilk temsilcileri ile Kuşeyrî'nin çağdaşı olan zevatın sergilediği tavırlar arasındaki tezat, müellifimizin esasen hiç de yabancı olmadığı ve esaslarını benimsediğini düşündüğümüz bir anlayışa karşı Risâle'sinde tarafsız kalmaya yol açmıştır. Öte yandan onun melâmet düşüncesine olan yakınlığını Mu'takad adlı eserinden aktardığımız görüşleri de göstermektedir. Şu var ki, Kuşeyrî bu eserinde, ilk olarak ehl-i sünnet inancının esaslarını kısaca zikrederek, ardından tasavvuf yoluna girmek isteyen kişinin öncelikli olarak bu esasları benimsemesini öngörmektedir. Başka bir ifadeyle o, tasavvufa intisabın ön şartının sahih ve sağlam bir akîdeyi benimsemek olduğunu düşünmektedir. Kanaatimizce Kuşeyrî, tasavvuf yoluna girenlerde görülen sapkınlıkların temelinde öncelikle itikâdî problemlerin yattığını düşünerek bunu ıslaha çalışmış ve sünnî esaslara dayalı, Kur'an ve Sünnet ile izahı yapılabilir terahileri makbul saymıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla müellifimiz, çizmeye çalıştığı çerçevedeki bir tasavvufi yaklaşımın, "Nefsini kınamak, kendisine eziyet edenlere yumuşak davranmak, boyun eğmek, özür dilemek, karşılık görmese bile iyilik yapmak, nefsin kusurlu ve halkı içinde bulunduğu durumdan dolayı mazur görmek, insanlara işleri ve ihtiyaçlarında yardımcı olmak ve kardeşinin ayıbını görmemek" gibi, Melâmetiyye'nin temel niteliklerini de içerdiğini düşünmekte ve bu vasıfları tasavvuf yoluna girenlerin taşıması gereken hususiyetler arasında görmektedir.

Sonuç

Yaşadığı çevre ve almış olduğu tasavvufi eğitim itibarıyla melâmet düşüncesinden habersiz olması imkânsız olan Abdülkerim Kuşeyrî'nin, anılan düşünceye yönelik yaklaşımı dikkat çekici olmuştur. Bu konuda, onun en önemli eseri olan Risâle'de melâmet anlayışının lehinde veya aleyhinde bir görüş bildirmemesi; melâmetin doğuşu, temel özellikleri ve genel karakteristikleri hakkında iyi bir malumat sahibi olduğuna inandığımız Kuşeyrî'nin bu tavrı, yaşadığı dönemde, bu hareketin başlangıcında ortaya koyduğu esaslar ile artık izah edilemeye-

çekiyorsunuz ve ne de kötü adlılığın derdini... Temiz bir tabiata sahibiz. Neşesiz, eğlencesiz ve şarapsız olmayalım, raks edelim, semâ' yapalım ve neşelenelim. Sevgililerle oynasın, şarap içen kimseleriz, her ne olursak olalım iyi bir taifeyiz. Sevgiliyle, kadehle arkadaşız. Evet, ne yapalım, böyleyiz biz." Emir Hüseyin Sâdât, "Kalendernâme", *AÜDTCF Dergisi*, hzl. Sadettin Kocatürk, Ank. 1970, c. XXVI-II, S. 3-4, ss. 224, 225; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hıat ve'l-Âsâr*, Kahire 1270, c. II, ss. 432-433; Muhammed b. el-Hatîb, *Fustâtu'l-Adâle fî Kavâidi's-Saltana*, nşr. Osman Turan, Fuad Köprülü Armağanı, İst. 1953, s. 559; Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, çev. Ragıp Hulusi, yayına hzl. Mehmet Kanar, İst. 1996, ss. 49-50, 63, 104; Simon Digby, "Qalandars and Related Groups", *Islam in Asia*, ed. Yohanan Friedmann, c. I, Colorado 1984, s. 63, 64, 66, 72; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler*, Ank. 1992, s. 7-10, 17, 19, 39-46, 64; Nihat Azamat, "Kalenderiyye", *DİA*, c. XXIV, İst. 2001, ss. 253-256.

cek ve bir nas ile delillendirilemeyecek farklı "melâmet" tercihlerine şahit olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Kuşeyrî'nin çağdaşı olan Hucvîrî'nin melâmete yönelik tespit ve tasnifi bu konuda bize fikir vermektedir. Dolayısıyla tasavvufu sünnî bir çerçevede tutma çabasına yönelik olarak kaleme alınan bir eserde, sözü edilen tercihlerin savunulacak bir tarafı da olamazdı.

Öte yandan müellifimiz, Mu'takad adlı eserinde görüldüğü üzere, tasavvuf yolunda görülen sapmalardan kurtulmanın öncelikle sağlam bir itikada sahip olmak ve bu yola ihlâsla girmek olduğunu düşünmektedir. Ancak, onun üzerinde durduğu ve sūfinin takınması gereken tavırların her birinin birer melâmet ilkesi ile örtüşmesi de kanaatimizce tesadüf değildir. Sonuç olarak biz, Kuşeyrî'nin melâmet düşüncesinin temel ilkelerini benimsediğini, ancak müşahede ettiği ve tanımlamaya çalıştığı sünnî tasavvuf içerisinde meşru addedilemeyecek melâmet örneklerinden dolayı bu harekete karşı nötr bir tavır sergilediğini ve fakat ilke bazında melâmetin sūfilik içerisinde benimsenebileceğini düşündüğü kanaatindeyiz.

Abstract

[Ali Bolat, The Notion of Malama (Self-Blaming) in 'Abdulkarim al-Qushairi, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, Yıl 5, S. 12, pp. 111-122]

This paper aims at discussing the notion *malama* (self-blaming) in the writings of Abdulkarim al-Qushairi. In order to reveal the basic dimensions of this concept, I will compare 'Abdulkarim al-Qushairi's *Mu'taqad*, which includes his views on *malama* at length with *al-Risala*, where he discusses the fundamentals of tasawwuf. Departing from that comparison, one can assert that al-Qushairi's ideas on *malama* were shaped essentially as a response to the general criticisms leveled at mystical deformation and a variety of antinomian appearances in his time.

Key Words: al-Qushairi, *Malamatiyya* (the path of self-blaming), hypocrisy, sincerity, nafs (lower self).

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAH b. Mübârek, *Kitabü'z-Zühûd*, Beyrut, trs.
 AZAMAT, Nihat, "Kalenderiyye", *DİA*, XXIV, İst. 2001, ss. 253-256.
 el-BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmed Hatîb, *Târîhu Bağdat*, I- XIV, Beyrut, trs.
 el-CÂMÎ, Nureddin Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. ve şerh. Lâmiî Çelebi, hzl. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İst. 1995.
 DIGBY, Simon, "Qalandars and Related Groups", *Islam in Asia*, ed. Yohanan Friedmann, I, Colorado 1984, ss. 60-108.
 EMÎR Hüseyin Sâdât, "Kalendernâme", *AÜDTCF Dergisi*, hzl. Sadettin Kocatürk, Ank. 1970, XXVIII, sayı: 3-4, ss. 223-231.
 el-HUCVÎRÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, (İngilizceden) çev. Mahmud ve Ahmed Mâdi Ebu'l-Azâm, Kahire 1974.

el-ISBAHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, I-X, Beyrut, 1405.

İBN ARABÎ, Ebu Bekr Muhyiddin b. Ali, *el-Futûbâtu'l-Mekkiyye*, I-IV, Beyrut, trs.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, trs.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman, *Sıfatu's-Safve*, I-IV, nşr. Mahmud Fâhûrî-Muhammed Kal'acî, Beyrut 1979.

İBNÜ'L-İMÂD, Ebu'l-Felâh Abdu'l-Hayy el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Abbâri men Zeheb*, I-IV, Beyrut, trs.

KARA, Mustafa, "Melâmetiyye", *İstanbul Ün. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLIII, S. 1-4, İst. 1987, ss. 561-598.

el-KELÂBÂZÎ, Ebu Bekr Muhammed, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, nşr. Muhammed Emîn en-Nûrî, Kahire 1980.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, çev. Ragıp Hulusi, yayına haz. Mehmet Kanar, İst. 1996.

el-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Ma'ruf Zureyk-Ali Abdulhamid Baltacî, Beyrut, trs.

_____, *er-Resâilü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Muhammed Hasan, Beyrut, trs.

_____, *Mu'takad*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 210, vr. 74-78.

el-MAKRİZÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutut ve'l-Âsâr*, I-II, Kahire 1270.

MUHAMMED b. el-Hatîb, *Fustâtü'l-Adâle fî Kavâidi's-Saltana*, nşr. Osman Turan, Fuad Köprülü Armağanı, İst. 1953, ss. 553-564.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler*, Ank. 1992.

ÖZKÖSE, Kadir, "er-Risâle (İmam Abdülkerim el-Kuşeyrî)", *Klâsik Tasavvuf Kaynakları I*, ed. Ali Çınar, Ank. 2003, ss. 87-113.

es-SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İbticâc bi's-Sünne*, Medine 1399.

es-SÛBKÎ, Ebu Nasr Abdulvehhâb, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, I-X, nşr. Abdulfetâh Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tinâhî, Cezire 1992.

es-SÛHREVERDÎ, Abdulkâhîr b. Abdullah, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Beyrut 1966.

es-SÛLEMÎ, Ebu Abdurrahman, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, nşr. Ebu'l-Alâ Afîfî, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, VI, Kâhire 1942, ss. 47-105.

et-TÛSÎ, Ebu Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc, *el-Luma'*, nşr. Abdulhalim Mahmud-Ta-ha Abdalbâkî Surûr, Kahire 1960.

TÜRER, Osman, "Melâmilîge Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık-1985, sayı: 39, ss. 25-51.

_____, "Melâmet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşünce Zamanla Meydana Gelen Değişmeler", *İslâmî Araştırmalar*, c. 2, S. 7, Mayıs-1988, ss. 57-67.

ULUDAĞ, Süleyman, *Kuşeyrî Risâlesi (Giriş)*, İst. 1991.

ez-ZEHABÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mu'în fî Tabakâti'l-Muhaddisîn*, nşr. Hemmam Abdurrahim Saîd, Amman 1404.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, nşr. Şuayb el-Amavut, Beyrut 1413.